

SERAPIS, ESCULAP ȘI HIGYA PE UN TIPAR DE LA APULUM

Printre diferitele culte care pătrund și se răspîndesc în Dacia, o dată cu ocuparea acesteia de către romani, de o mare popularitate s-a bucurat cultul lui Esculap și al Higyei¹. În legătură cu aceasta, dar mai ales legat de alte culte greco-orientale, de o oarecare răspîndire s-a bucurat și cultul lui Serapis².

Numeroasele inscripții, statui, basoreliefuli și un sanctuar descoperite pînă acum, ne dovedesc din plin acest lucru.

În această notă nu vom insista asupra apariției, evoluției și rolului pe care îl joacă în Dacia cultul lui Esculap și al Higyei, deoarece aceste fapte sînt în general cunoscute³.

Ne vom mărgini deci să prezentăm o nouă și interesantă piesă : un tipar dublu, din lut ars, descoperit cu mai mulți ani în urmă și păstrat în colecția arheologică a muzeului săsesc din Cib (nr. inv. 152).

Din informațiile primite de la custodele acestui muzeu, reiese că tiparul a fost descoperit la Apulum — locul nu este precizat — de unde a intrat mai apoi în mica colecție arheologică a muzeului⁴.

El are forma unui medalion, cu un diametru de 11 cm și o grosime de 2 cm, lucrat dintr-o pastă destul de bună, de culoare brună închis, cu pete cenușii, bine arsă, figurile executate cu un oarecare simț artistic. Starea de conservare este destul de proastă, partea inferioară lipsește, astfel încît observațiile și descrierea se fac cu oarecare dificultate (fig. 1, a—b).

¹ N. Igna, *Cultul lui Esculap și al Higyei — cu specială privire la Dacia superioară*, în *Bibl. medico-istorică*, VIII, 1935, p. 102, fig. 35.

² D. Popescu, *Le culte d'Isis et de Sérapis en Dacie*, în *Mélanges de l'École roumaine en France*, Paris, 1927, p. 158—209; O. Floca, *I culti orientali nella Dacia*, în *ED*, VI, p. 219—220.

³ Vezi pentru aceasta: *DA*, I, 1, p. 124—126; F. Cumont, *Les religions orientales dans le paganisme romain*, p. 68—90; *DA*, III, 1, p. 321—332; idem, IV, 2, p. 1284—1251; N. Igna, *op. cit.*; I. I. Russu, *Aesculapius, contribuție la preistoria medicinei*, în *Istoria medicinei, Studii și cercetări*, 1957; pentru cultul lui Serapis a se vedea: D. Popescu, *op. cit.*, p. 190—191, 201—202 și 204 (se pare că Serapis și-a avut cei mai numeroși adepți la Apulum); O. Floca, *op. cit.*, p. 219—220.

⁴ Ținem să precizăm că pe baza numeroaselor descoperiri legate de cultul lui Esculap s-a emis părerea că acest zeu ar fi fost patronul orașului Apulum, vezi: N. Igna, *op. cit.*, p. 54.

Pe una din fețe (fig. 1, a) observăm două persoane : un bărbat și o

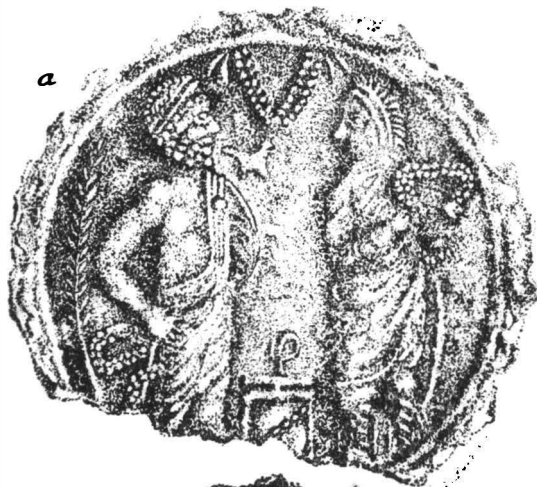

Fig. 1. — Apulum. Terra sigillata. a, Esculap și Higy; b, Serapis.

femeie. Bărbatul cu barbă reprezintă pe Esculap, zeul medicinei, în picioare, cu bustul pe jumătate gol, capul încununat cu un *lemniscus*, restul corpului acoperit de un *pallium*, prins pe umărul stîng cu o fibulă rotundă. În mîna dreaptă poartă obișnuitul baston pe care se încolăcește șarpele, animalul nedespărțit în toate reprezentările figurate ale lui Esculap, el fiind de altfel atributul său principal¹. Mîna dreaptă o întinde spre cel de-al doilea personaj. Nu se poate observa dacă ține sau nu ceva în mîină, deoarece tiparul este erodat în această regiune.

Sus, în fața zeului observăm o pasăre — *cocoșul* — un alt atribut, semn al vigilenței, al vegherii, jertfă ce se face îndeosebi în cinstea lui Esculap².

Al doilea personaj reprezintă pe Higyă, fiica și uneori soția lui Esculap³, hrănind șarpele din obișnuita *patera*.

Un *peplos* îi acoperă corpul, privirea fiindu-i îndreptată spre personajul din fața sa.

În mijloc între cele două zeități se află un altar pentru sacrificii, împodobit cu o coroană din frunze. Sus, decorul este completat cu o ghirlandă,

¹ I.I. Russu, *op. cit.*, p. 19; pentru figurația lui Esculap și Higyă, Solomon Reinach, *Repertoire de la statuaire grecque et romaine*, Paris, 1897, I, p. 287—295; idem, II, p. 31—38 și 290—300; Esculap și Higyă sînt deseori înțilniți pe vase terra sigillata, monede și geme : J. Déchelette, *Les vases céramiques de la Gaule romaine*, II, p. 86; M. Rusu, *Esculap reprezentat pe vase terra sigillata romane găsite în Dacia (manuscris)*; A. Furtwängler, *Die antike Gemen*, II, p. 193, pl. XL 35, p. 243, pl. L 26, p. 278, pl. LXI 58; idem, *Meisterwerke der griechischen Plastik*, p. 84, 394; Muzeul Brukenthal de asemenea are în colecția sa de geme cîteva reprezentări ale lui Esculap, inf. L. David-Cluj; W.H. Roscher, *Ausführliches Lexikon der Griechischen und Römischen Mythologie*, I, p. 2791, Higyă pe o monedă din Creta.

² N. Igna, *op. cit.*, p. 16; I.I. Russu, *op. cit.*, p. 19.

³ I.I. Russu, *op. cit.*, p. 19—20.

iar în spatele personajului masculin observăm o ramură de palmier.

Pe cealaltă față a medalionului (fig. 1, b) distingem bustul unui bărbat, reprezentînd pe Serapis, zeitate de origine greco-egipteană care, în cadrul religiilor greco-orientale, are, pe lângă alte attribute ¹ și pe acela de vindecător, de izbăvitor — atribut pe care-l avea și în lumea romană — alături de o altă zeitate, Isis. Reprezentarea lui este cea obișnuită ²; un bărbat în puterea vîrstei, cu părul și barba lucrate după cunoscuta tehnică „au repoussé”, tehnică în care sînt lucrate de altfel pe cealaltă parte a medalionului, părul și barba lui Esculap, cei doi șerpi și ghirlanda din partea de sus a tiparului ³.

Serapis poartă pe cap un *calathus* — coșul sacru — foarte obișnuit în reprezentările acestui zeu, precum și a altor zeități din lumea greco-romană ⁴; în fața zeului distingem o rozetă, decorul încheindu-se cu aceeași ramură de palmier ca și pe verso.

În ce privește întrebuintarea acestui tipar este destul de greu să ne pronunțăm. Aplicarea unor astfel de tipare pe vase, așa după cum susține și Christescu ⁵ pare imposibilă, dat fiind dimensiunile lor destul de mari. Foarte probabil ca el să fi fost întrebuintat pentru scoaterea unor pozitive, cu ocazia unui banchet sau a unei serbări în cinstea zeilor sănătății, fapt destul de obișnuit în asemenea cazuri.

Importanța tiparului nu poate fi contestată, el fiind un nou și prețios document arheologic legat de cultul zeilor medicinei, cult care, așa după cum se știe, s-a bucurat de o largă popularitate în Dacia.

Pentru regiunile noastre apariția lui Serapis alături de Esculap și Higya, constituie prima dovadă materială a apropierii între aceste trei zeități, Serapis asumîndu-și atributul de zeu tămăduitor.

Tiparul nostru se adaugă totodată celorlalte terra sigillata de acest gen din țara noastră, cum sînt cele din Muzeul arheologic din Cluj, publicate de V. Christescu precum și un exemplar inedit care se găsește în colecțiile Muzeului regional Alba Iulia ⁶.

ALEXANDRU POPA

¹ F. Cumont, *op. cit.*, p. 68, 90; D. Popescu, *op. cit.*, p. 191—192, 195, 203; O. Floca, *op. cit.*, p. 220.

² S. Reinach, *op. cit.*, I, p. 187, pl. 389, 673, p. 195, pl. 410, 692; idem, III, p. 8; W.H. Roscher, *op. cit.*, IV, p. 365, fig. 1, p. 371, fig. 3; L. Lerat, *Catalogue des collections archéologiques de Besançon, Les lampes antiques, Annales littéraires de l'Université de Besançon*, I, fasc. 1 (2e série), p. 7, pl. V/39,40.

³ V. Christescu, *Viața economică a Daciei romane*, p. 66—68, pl. V/1; J. Déchelette, *op. cit.*, I, p. 254, fig. 23.

⁴ S. Reinach, *op. cit.*, p. 187, pl. 389, 673, p. 195, pl. 410, 692; idem, III, p. 8, 262; idem, IV, p. 10—11; W.H. Roscher, *op. cit.*, p. 365, fig. 1, p. 371, fig. 3, p. 373; coșul sacru — *calathus* — îl mai întîlnim și în reprezentările figurate ale altor zeități ca: *Abundența, Fortuna, Artemis, Venus, Minerva, Isis, Pluto* etc. Preoții și preotesele cultului zeițelor Artemis, Demeter și Afrodită poartă pe coafura lor același coș sacru cu ocazia procesiunilor religioase, vezi *DA*, I, 2, p. 813—814, fig. 1004.

⁵ V. Christescu, *op. cit.*, p. 67.

⁶ *Ibidem*, p. 66—68, pl. III, 1; pl. V/1—2; Al. Alföldi, *Tonmodel und Reliefmedalions aus Donauländern*, în *Laurae Aquincenses*, 1938, p. 312—348, pl. LXVI, p. 254, fig. 23, pl. LXIX/2 și pl. LXIV/2; tiparul se găsește în sala romană.

СЕРАПИС, ЭСКУЛАП И ГИГЕЯ НА ЛИТЕЙНОЙ ФОРМЕ ИЗ ARULUM

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Во время экскурсии в село Чиб, Албского района осенью 1957 г. автор обнаружил в археологической коллекции Сабина Оля двустороннюю литейную форму из обожженной глины.

Из полученных информации вытекает, что эта форма была найдена в Arulum много лет тому назад.

Форма имеет вид медальона с диаметром в 11 см при толщине в 2 см; она сработана из довольно хорошей пасты и хорошо обожжена. Имеющиеся по обеим сторонам фигуры исполнены с некоторым художественным вкусом. Состояние формы, однако, довольно плохое (рис. 1 *a—b*).

На одной из сторон (рис. 1 *a*) можно различить стоящего на ногах Эскулапа; в правой руке он держит посох, вокруг которого обвилась змея, его главный атрибут. Наверху, перед божеством, виден петух, символ бдительности, — наиболее часто приносимая в честь Эскулапа жертва. Его голова увенчена *lemniscus*, торс наполовину оголен, а остальная часть тела покрыта *raiium*.

Вторая фигура изображает дочь Эскулапа, Гигею, кормящую змею из известной *ratera*. Тело ее покрывает *perlos*.

Посередине между обоими божествами заметен жертвенник; рисунок дополняется в верхней части гирляндой, а за спиной Эскулапа — пальмовой ветвью.

На другой стороне медальона (рис. 1 *b*) имеется другой персонаж — Серапис, божество греко-восточного происхождения. Помимо различных свойств, которыми обладало это божество, оно считалось богом — избавителем, исцелителем. Для этих областей форма является первым материальным доказательством сближения этих трех божеств.

Серапис изображен в виде мужчины во цвете лет, с волосами и бородой, сработанными по известной технике „*au geroussé*”, так же как, впрочем, и обе змеи, волосы и борода Эскулапа и гирлянда на оборотной стороне. На голове у Сераписа *salathus*; перед ним розетка, причем орнамент заканчивается той же пальмовой ветвью.

Трудно установить назначение подобного рода формы; весьма возможно, что с нее снимались отпечатки по случаю празднеств либо пиршеств в честь божеств, охраняющих здоровье. К тому же эта форма добавляется к другим однотипным находкам в Румынии, опубликованным В. Кристеску в *Viața eșopomică a Daciei gotapale*, стр. 66—68, табл. V, 1—2, а также и к еще одной неопубликованной форме, хранящейся в археологической коллекции Областного музея Алба-Юлии.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Arulum, terra sigillata; *a*, Эскулап и Гигея; *b*, Серапис.

SÉRAPIS, ESCULAPE ET HYGIE REPRÉSENTÉS SUR UN MOULE D'APULUM

RÉSUMÉ

Une excursion au village de Cib (district d'Alba), pendant l'automne de l'année 1957, a permis à l'auteur de découvrir dans la collection archéologique de Sabin Olea un moule double en terre cuite.

D'après les informations recueillies, ce moule fut trouvé jadis à Apulum.

Il a la forme d'un médaillon de 11 cm de diamètre et de 2 cm d'épaisseur. La pâte en est bien cuite et d'assez bonne qualité. Les figures reproduites sur les deux faces du moule témoignent d'un certain sens artistique, mais son état de conservation laisse à désirer (fig. 1/a—b).

L'une des faces (fig. 1/a) montre Esculape debout, tenant dans la main droite le bâton sur lequel s'enroule le serpent, son principal attribut. Sa tête porte le *lemniscus*, le buste est à moitié nu, et un *paliu*m couvre le reste du corps. En haut, devant le dieu, un coq—emblème de la vigilance — que l'on sacrifie tout particulièrement à Esculape.

Le second personnage représente Hygie, fille d'Esculape, qui donne à manger au serpent dans la *patère*. Un *péplon* couvre son corps.

Au milieu, entre les deux divinités, on distingue un autel pour les sacrifices ; le décor est complété à la partie supérieure par une guirlande et, derrière Esculape, par une branche de palmier.

Sur l'autre côté du médaillon (fig. 1/b) on remarque un autre personnage, Sérapis, divinité d'origine gréco-orientale. Outre ses autres qualités, cette déité est aussi un dieu rédempteur et guérisseur. Pour le territoire de la Roumanie, ce moule constitue la première preuve matérielle du rapprochement entre ces trois divinités.

Sérapis est représenté comme un homme dans la force de l'âge. Ses cheveux et sa barbe sont travaillés « au repoussé », comme d'ailleurs les deux serpents, les cheveux et la barbe d'Esculape ainsi que la guirlande figurant au verso. Sa tête porte un *calathus* ; par devant se trouve une rosette, le décor étant complété par la même branche de palmier.

L'emploi d'un pareil genre de moule est difficile à préciser. Il est fort probable qu'il servait à la confection de moulages utilisés à l'occasion de fêtes ou de banquets organisés en l'honneur des dieux de la santé. Ce moule vient s'ajouter aux autres découvertes de ce même genre faites en Roumanie, que V. Christescu a publiées dans *Viața economică a Daciei romane* (La vie économique de la Dacie romaine), pp. 66--68, pl. V/1—2, ainsi qu'à un moule, encore inédit, qui se trouve dans les collections archéologiques du Musée régional d'Alba Iulia.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Apulum. *Terra sigillata*. a, Esculape et Hygie ; b, Sérapis.